

Dan je.

Na ceste sije dopoldansko solnce.

Asja je stopila v hišo blizu postaje še polna solnca v očeh.

Počasi se je razgledala.

Stala je v veži. Vrata nasproti njej so bila odprta nastezaj.

Iz sobe je prihajal težek vonj po izgorevajočem vosku.

Stopila je v sobo.

Pred seboj je ugledala na belopogrnjeni postelji Simona Brvarja.

Bledi obraz so mu razsvetljevali nemirno nihajoči plameni sveč.

Ljudje, ki so bili pri mrliču, so se molče odstranili.

Asja je sama ž njim.

Nekaj časa stoji nepremično.

Oči se ji blišče.

Potem stopi k posteljnemu zglavju.

Strmi vanj.

Po licih ji zdrknita solzi.

Sklanja se k njemu, do njegovih hladnih, bledih ustnic.

Njen dih jih orosi, da pomotne.

Nato poljubi mrtvega Simona Brvarja.

K PROBLEMU SODOBNOSTI V NAŠI LITERATURI

BOŽO VODUŠEK

V naši literarni kritiki, zgodovini in filozofiji še nismo prišli do novega izraza. In vendar ima vsaka doba neko posebno življenjsko občutje, ki išče izraza na vseh poljih življenja in ki je obenem njeno skupno duhovno obeležje. Izraziti to svoje, to čisto posebno, je glavna naloga vsakega rodu. Drugače prav za prav ni dokazal upravičenosti, da obstoji. Današnja mlada generacija je že dala dokaze svojega novega življenjskega občutka na religioznem, političnem in socialnem polju in tam so danes že izluščene poglavitne točke, ki jo ločijo od stare generacije. Ne rečem, da ni dala svojega izraza v literaturi. Vendar je ta izraz različno krepek v njenih različnih področjih, a najneizdelanejši je prav v obrobni traku literature, v literarni kritiki, zgodovini in filozofiji. Ni še novo življenjsko čuvstvo v naši literaturi celotno izraženo, a še manj je tisto, kar je izraženo, izluščeno in poudarjeno.

Najkrepkejšo in najpopolnejšo je podala novi svet naše povojne generacije lirika. Vzroke za to je treba odkriti. Pravijo, da je slovenski narodni značaj v svoji osnovi liričen, čeprav se meni samemu misel zaradi svoje obrabljenosti upira in protestiram s sledečo mislijo: Če je bilo doslej vse največje, kar smo dali, lirika s Prešernom in Cankarjem na čelu, s tem še ni rečeno, da je to

vsā naša duša in da je ne čaka v bodočnosti še velik del na odrešenje. Če bi namreč Slovenci imeli kako zgodovino naših literarnih stilov, a ne samo literarnih biografij, če bi poznali duhovno in estetsko plat naše literarne tradicije, bi videli, kako veliko vlogo igra v zgodovini literature kakor umetnosti sploh, moč velike osebnosti. Zgodi se namreč zelo pogosto, da stil in problematika kake velike osebnosti zaradi dovršenosti in sugestivne sile, ki sta v njih, preživita dobo, v kateri sta se rodila in ubijeta v naslednji tisto njeno stilsko in duhovno posebnost, ki bi morala iz nje nujno vzrasti. Ta pojav pa dobi še splošnejše oblike. Zgodi se celo, da v gotovi literaturi nastajajo samo istovrstne umetniške tvorbe. Slovenci smo začeli verovati v misel svoje liričnosti zaradi dveh vrhov naše literature, Prešerna in Cankarja, in nehote delamo vsi pod tem vtisom. Iz tega vzroka polagamo tudi posebno važnost na sentimentalno lirični del narodne poezije in umešnosti in ne stojimo kritično proti njej.

Novo življenjsko čuvstvo je torej nujno iz tradicionalne nagnjenosti iskalo izhod v liriko. Prav tako pa je iz iste filozofije epigonstva nujno, da je z novim izrazom tudi prodrlo, ker mojster naše predvojne lirike, Oton Župančič, niti po stilski, a še mnogo manj po duhovni moči ne dosega mojstra naše predvojne proze, Ivana Cankarja. Svet Otona Župančiča za mlade lirike ni bil nepremagljiv.

S tem sem nakazal literarno vzročnost prodora nove lirike, ne smemo pa poleg nje pozabiti na duhovno vzročnost, ki sem si jo vzel za izhodišče svojih razmišljanj in ki jo moramo neprenehoma stavljati njej nasproti. Bilo je že večkrat poudarjeno, da je povojna generacija izrazito subjektivistična, čeprav se s subjektivizmom krčevito bori, in ji torej daje subjektivizem, če ne pozitivni, vendar negativni znak njene duševnosti. Takemu duševnemu ustroju je najbližji izraz lirika. Vsa svetovna povojna literatura kaže presenetljiv porast lirike. Iz tega dejstva si lahko razlagamo porast in prodor nove lirike tudi pri nas. Lirika je bila pač točka, kjer je bil notranji pritisk največji in zunanji odpor najmanjši.

Leto 1920., to je doba, ko je dorastla nova generacija pesnikov kakor so Anton Podbevšek, Anton Vodnik, Tone Seliškar, Miran Jarc. Ti so prinesli v našo liriko elemente, ki jih v Župančiču in njegovi generaciji ni. Srečko Kosovel, najmlajši med njimi, je bil edini, ko ga je našla smrt, duhovno in stilsko še epigon, vendar se je tudi že v njem nakazoval prevrat. Osnovna nota, ki se da zaslediti pri vsi ti generaciji iz leta 1920. je borba, žalost in obup nad samim seboj. Določiti je treba njen subjektivizem, ki sem ga nakazal. Pri mladi generaciji gre za zavestno borbo s samim seboj in ta borba je etičnega značaja. Poslužujem se preko razlik med posamezniki pojma generacij in razlikujoče psihologije med njimi, da pridemo do poenostavitve, do jasnosti. Generacija iz leta 1900., h kateri spada tudi Ivan Cankar, je bila tudi subjektivistična, zaklenjena v svoj notranji svet. A značilno je, da njen subjektivizem ni bil boleč, ampak samozadovoljen, ni povzročal etične borbe, ampak estetično samodopadajenje. Samo primerjati je treba naslove pesniških zbirk iz leta

1900. in 1920.: Čaša opojnosti, Erotika: Človek in noč, Človek z bombami, Žalostne roke, Vigilije, Trbovlje. Generacija iz leta 1900. je bila v svojem bistvu larpulartistična, kakor vsa tedanja mlada evropska generacija. Generacija iz leta 1900. si je hotela zgraditi samo lep notranji svet, ne pa tudi resničnega, popolnega notranjega sveta, ki bi gradil na vsem, kar je v človeku lepega in grdega, dobrega in slabega. Ta generacija je po našem novem življenjskem občutku in našem gledanju grešila v tem, da je vse grdo, etično slabo prenesla v zunanji svet in to, kar je bilo grdega in slabega v njej, smatrala samo za del zunanjega sveta, dočim je za svoje priznavala le tisto, kar je bilo v njej lepega in dobrega. Tako je snela s sebe, s svojega lastnega telesa in lastne krvi tisto notranjo odgovornost, ki jo današnja mlada generacija ostro čuti. Kaže se v najbolj golem stanju pri Miranu Jarču, dočim prehaja v blaznost pri Antonu Podbevšku, pri Antonu Vodniku v rešenje, v mistično religiozen svet, in pri Tonetu Seliškarju v klicanje po novem ljubečem človeku, po odpravi grozotnih socialnih krivic, za katere smo odgovorni vsi.

Naša povojna proza leži šele v začetkih, kar pa je napisane, stoji močno pod Cankarjevim vplivom (n. pr. Ludvik Mrzel, Bogomir Magajna). Pri tem namenoma puščam na stran Ivana Preglja in nekatere druge, ki leže med Cankarjevo in povojno generacijo, ker bi me to vodilo predaleč in problem preveč kompliciralo. Ta vpliv pri mladih prozaistih prehaja tudi na njihovo duševnost in tako se ustvarja vrzel med novo liriko in novo prozo. Mlada proza je v nevarnosti, da zapade epigonstvu. Mislim, da je naša dolžnost in da se nič ne pregrešimo proti spoštovanju velikih mož (kar velja na primer na drugem polju tudi za Kreka), če v zahtevi samoobrambe, v zahtevi po lastnem izrazu poudarimo tiste strani pri njih, ki se ne strinjajo z našim duhovnim svetom in ki nanje ne moremo pristati. Bral sem nekje, da bi bil Beethoven gotovo neprimerno bolj vesel takih sovražnikov, kot je bil Tolstoj, kakor pa tisočev drugih, ki ga slepo obožujejo. Zato poudarjam, da mora biti sodba mlade generacije nasproti duhovnosti Ivana Cankarja v bistvu taka, kakor nasproti duhovnosti cele generacije iz leta 1900. Res se je sicer Ivan Cankar od vse generacije iz leta 1900, kot najmočnejši in najindividualnejši razvijal najbolj stran od osnov, ki so mu bile ob njegovi dorastlosti dane, vendar ga danes gledamo vse preveč v luči, ki ga naši generaciji približuje, z eno besedo, nismo ga premagali, nismo dobili distance do njega.

Nujno namreč je, da način Cankarjevega izražanja za mladega prozaista ni mogoč. Saj mora upor proti estetičnemu subjektivizmu, proti lirizmu brez ostrine prozaist čutiti še bolj kot lirik. Če hoče in mora človek današnje mlade generacije izraziti vse dobro in slabo, ki je v njem in v svetu, mu ne more služiti niti goli naturalizem, omejen samo na čutnost, niti vizionarni simbolizem, ki uteleša v simbole samo dobre in lepe težnje svoje notranjosti. Pri Ivanu Cankarju najdemo sicer tudi naturalistični pol, vendar nikoli obrnjenega na samega sebe, združenega z onimi sanjami v eno nerazdružno celoto. Tako je torej primorana naša mlada proza, če hoče priti do svojega izraza, nasloniti se na tuje vzore, ki so tuji sicer po jeziku in po nekaterih duhovnih posebnostih,

sorodni pa v bistvenih točkah svojega duhovnega stremljenja. Ta nova oblika evropske proze je nerazdružna celota pred ničemer strašече se naturalizma in borečega se idealizma, lahko analitična, lahko epična. Zasledimo jo v vseh književnostih, na primer v francoski (Proust, Gide, Mauriac, Bernanos, Montherlant, Green, Giraudoux), v angleški (Joyce, Woolf, Huxley, Lawrence), v nemški (Werfel), v ruski (Fedin), v ameriški (Dos Passos).

Mi v svojem razvoju nismo imeli v 19. stoletju niti analitične literature, kakor so jo imeli Francozi in Rusi (Stendhal, Dostojevskij), niti epične, kakor so jo imeli poleg Angležev (Dickens) zopet Francozi in Rusi (Balzac, Tolstoj), ta dva pola evropske književnosti. Preden se je mogla še pri nas razviti pol-epična romantika v pravo epiko, je razvoj prekinil silno ozko omejen naturalizem, ki ga je takoj spet zamenjal simbolizem v prozi, posebno nesrečen, edinstven slovenski slučaj.

Zato se moramo danes ob nastajanju nove slovenske proze z vso silo postaviti proti simbolizmu v prozi in proti lirizmu brez ostrine, ki onemogoča risanje celih svetov zaradi neskladnosti z neko sladko lepoto. Ne plašimo se v prozi bolečine razuma, ki vendar tudi nam kljuje srce, in vseh grozot današnjega sveta, ki vendar tudi nas bijejo v oči. Seveda pa bo propadlo vse, kar bi bilo zgrajeno samo kot eksperiment in gola kopija zunanje modernega stila. Gre samo zato, da tistemu čuvstvu, ki je v nas, pomagamo do resničnega izraza in s tem postavimo tudi mejnik v zgodovini slovenske literature.

Naša nova drama se prav tako šele poraja. A nima niti tradicije, ki bi jo dušila, niti tako velikih vzgledov v tujini, ki bi kazali na nepremagljivo nujnost izražanja v tej smeri. Vprašanje ne samo slovenske moderne, ampak sploh moderne drame, je vprašanje zase, ki zahteva izven tega kompleksa čisto svoje obdelave.

Duh nove generacije bi se moral najočitneje pokazati v novi literarni kritiki, zgodovini in filozofiji. Te misli so ji namenjene kot doprinos, a tudi kot kritika. Vkljub temu, da se je v poprevratni dobi ogromno napisalo v naših revijah in časopisih o literaturi, manjka vsake stilske, a predvsem vsake duhovne jasnosti. Še manj pa je najti kongenialnosti naši moderni ustvarjajoči literaturi. Take duhovne usmerjenosti, kakor sem jo označil poprej na najvidnejšem vzgledu naše nove lirike kot duhovni znak vse sodobne evropske umetniške generacije. Vse pisanje o umetnosti mora prav v duhu tega duha imeti namen, mlademu pisatelju in pesniku samemu pomagati izluščiti lastno jedro, še bolj pa ustvarjati atmosfero za razumevanje danih, pa tudi za rast novih bodočih del in tako soustvarjati sodobne in bodoče umetnike. Da to ni tako, je težava v tem, da je pri nas literarna kritika, zgodovina in esejistika šele v začetku, ker onega, kar je bilo dano pred našo dobo, je zelo malo.

Je pa še neko drugo dejstvo, ki je krivo zmede in nesodobnosti v naši kritiki, da se namreč v njej udelejuje dosti ljudi, ki nikakor ne spadajo v našo novo generacijo. Ti s svojimi čisto neodgovarjajočimi merili ne samo da ničesar ne koristijo literaturi, ampak spravljajo tudi druge v reševanje nekih popolnoma namišljenih, brezsmiselnih problemov. Tipični predstavnik

tega škodljivega zastarelega duha je Josip Vidmar. Jaz sam sem svojčas načel z njim debato, pri čemer sem mu očital nerazumevanje sodobne miselnosti. On mi na glavne točke in to predvsem na očitek nesodobnosti sploh ni odgovoril. Njegovo razlaganje Cankarja, ko je popolnoma neorgansko iztrgal iz njega eno samo edino podobo Kantorja, pa je dokaz, da se ne more vživeti ne samo v duha sedanjosti, ampak tudi ne v duha preteklosti.

Zato mislim, da je za vsakega kritika sodobne generacije samo izguba sil, če se da izvabiti na namišljene probleme, ki zanj sploh ne obstojijo. To še prav v poslednjem času, ko doživljamo, da služijo boji duha samo še za sredstvo ljudem, ki so željni političnega boja, in se tako stvari, ki nimajo z dnevno politiko in z nobenimi strankami nikakega opravka, profanirajo. Obudimo v spomin svetopisemske besede, da bo prišel dan žetve in takrat bo šlo žito v žitnice, plevel pa bo sežgan. Za mladega kritika polje delavnosti ni v debatah, ki so same sebi cilj, ampak v vživljanju v domačo in tujo sodobno literaturo, v potrpežljivem grajenju sveta, ki bo sodobni slovenski literaturi odgovarjajoč, jo podpiral in ji koristil, in ki bo tako ostal.

PRVO POGLAVJE ŽIVLJENJA

ODLOMEK IZ DELA »BOGOVI PADAJO« — MIRKO JAVORNIK

Popoldne se je bilo že nagnilo proti mraku in nista niti opazila, zakaj gole jelše, ki so se narahlo zibale nad steklenimi vodami, razlitimi vse križem po loki, niso metale nikakih senc. Nebo je bilo enakomerno sivo kakor žalost, na nobeni strani ni bilo mogoče slutiti sonca.

Ko sta hotela zlesti iz grmovja, sta od daleč zagledala novega učitelja in Slaparjevo Tonco, ki sta šla po stezi čez loko. Cirilu se je dekle zdelo vse drugačno, pa se dolgo ni mogel spomniti, zakaj. Šele ko sta stopila drug za drugega, da je šel učitelj za njo, je spoznal, da se je nekam čudno razvila v širino.

»Zakaj pa je Tona tako debela?« je vprašal Lojzeta.

Lojze je za hip začudeno pogledal, kot da je Ciril vprašal nekaj neverjetnega. Potem se je pomenljivo zasmel, kakor imajo navado otroci, ki mislijo, da dosti vedo.

Ciril ga je gledal in ni vedel, zakaj se smeje.

Lojze se je še hip smejal, a ne več prav iz srca, nekam prisiljeno. Potem se je odsekano vzel na prste in bruhnil Cirilu v uho:

»Ker bo imela otroka!«

Ciril je raztegnil oči. Pogled se mu je v sunkih ustavljal zdaj na drevju, zdaj na vodi, ki jo je veter kodral, zdaj na Lojzetu, kot da ne verjame. Čez čas je polglasno ponovil:

»O—tro—ka ...«